

BEZPIECZEŃSTWO DZIECI I MŁODZIEŻY W PRZESTRZENI WIRTUALNEJ**SAFETY OF CHILDREN AND THE YOUTH WITHIN VIRTUAL SPACE**

Rozprawy Społeczne, nr 2 (IX), 2015

Beata Marciniak¹, Dorota Katarzyna Marczuk²¹Uniwersytet Katolicki w Rużomberku, Słowacja²Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Pracownia Pedagogiki ResocjalizacyjnejMarciniak B., Marczuk D.K. (2015), *Bezpieczeństwo dzieci i młodzieży w przestrzeni wirtualnej*. Rozprawy Społeczne, 2 (IX), s. 34-38.

Streszczenie: Artykuł prezentuje kwestie bezpieczeństwa dzieci i młodzieży w przestrzeni wirtualnej. Dorośli są zobowiązani do zapewnienia młodemu pokoleniu bezpieczeństwa w różnych wymiarach, zarówno w tradycyjnej przestrzeni społecznej jak i w przestrzeni wirtualnej (cyberprzestrzeni). Współcześnie, młodzi ludzie, dla których media cyfrowe są nieodłącznym elementem ich codzienności, są narażeni na wiele niebezpieczeństw napływających z cyberprzestrzeni. W artykule zaprezentowano przykłady działań profilaktycznych i edukacyjnych, które należy podejmować, aby zapewnić młodemu pokoleniu bezpieczne funkcjonowanie w świecie realnym i wirtualnym. Omawiane kwestie poruszane są w kontekście interdyscyplinarnym.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, przestrzeń wirtualna, cyberprzestrzeń, zagrożenia cyberprzestrzeni, profilaktyka, kampanie społeczne

Summary: The article presents issues of children and youth's safety in virtual space. Adults are obliged to ensure that young people will be safe in different dimensions, both in traditional social space and in virtual space (cyberspace). Contemporary, young people for whom the digital media are inseparable part of their every-day reality, are exposed to many incoming cyber dangers. In the article the examples of prevention and educational activities are presented. They must be taken to ensure that the young will be safely work in real and virtual world. The issues are discussed in interdisciplinary context.

Keywords: safety, virtual space, cyberspace, cyberthreats, prevention, social campaigns

Wstęp

„Jeżeli najbardziej niewinne i bezbronne dziecko nie może czuć się bezpiecznie w jakimś społeczeństwie, wówczas już nikt bezpiecznie czuć się w nim nie może!”

[Kardynał Stefan Wyszyński]

Jednym z podstawowych obowiązków dorosłych wobec dzieci jest respektowanie ich prawa do zdrowia i bezpieczeństwa. Każde działanie podejmowane przez rodziców w domu czy wychowawców w szkole powinno zmierzać do wyeliminowania wszelkich niebezpieczeństw, a tym samym do zapewnienia bezpieczeństwa. Bezpieczeństwo należy rozumieć jako stan, który „jest właściwie identyczny z pewnością (*safety*) i oznacza brak zagrożenia (*danger*) albo ochronę przed nim” (Zięba 1999, s. 27). Bezpieczeństwo dziecka gwarantowane jest przez Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej (Art. 72), zgodnie z którym „Rzeczpospolita Polska za-

pewnia ochronę praw dziecka. Każdy ma prawo żądać od organów władzy publicznej ochrony dziecka przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją” (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej).

Skutecznym sposobem służącym podniesieniu poziomu bezpieczeństwa dzieci i młodzieży jest podejmowanie działań społecznych, które mając na względzie dobro dziecka, wskazują jak zapewnić mu bezpieczeństwo w przestrzeni realnej i wirtualnej (cyberprzestrzeni). Rzecznik Praw Dziecka (2015) apeluje, że państwo i dorośli są zobowiązani do uznania dobra dziecka za najwyższy cel, a zatem do przygotowania dziecka do dorosłego życia zapewniając mu ochronę przed wszelkiego rodzaju przemocą i innymi niebezpieczeństwami, z uwzględnieniem zagrożeń cyberprzestrzeni. Marek Michalak – Rzecznik Praw Dziecka, w liście do organizatorów kampanii społecznej „Cyberprzemoc – nie jesteś sam!” podkreśla, że dostęp do sieci niesie ze sobą, prócz niewątpliwych zalet, także negatywne skutki „to zauważalny brak wzorców wychowawczych i autorytetów, alienacja społeczna, a także zagrożenia w innych sferach: sexting, samobójstwa z inspiracji sieci, cyberponografia czy cyberpedofilia” (Michalak 2015).

Adres do korespondencji: Dorota Marczuk, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Pracownia Pedagogiki Resocjalizacyjnej, ul. Żytnia 39, 08-110 Siedlce, e-mail: dorota@marczuk.edu.pl, tel. 25 643 18 44

Bezpieczeństwo dzieci i młodzieży w przestrzeni wirtualnej stało się obecnie znaczącą kwestią społeczną, bowiem dla współczesnych nastolatków cyberprzestrzeń stanowi równie ważne środowisko funkcjonowania jak rodzina czy szkoła. Natomiast badania i doniesienia prasowe coraz częściej dowodzą, że „fikcyjne” zagrożenia czające się w sieci powodują jak najbardziej realne, negatywne konsekwencje dla rozwoju, zdrowia i życia młodego pokolenia (Marczuk 2015). Do zagrożeń tych należą:

- kontakt z niebezpiecznymi (szkodliwymi) treściami,
- kontakt z niebezpiecznymi osobami,
- internetowa przemoc rówieśnicza (cyberprzemoc),
- uzależnienia od mediów cyfrowych.

Artykuł podejmuje problem bezpieczeństwa dzieci i młodzieży w przestrzeni wirtualnej (cyberprzestrzeni). Wskazuje na zagrożenia związane z użytkowaniem mediów cyfrowych i ich konsekwencje oraz analizuje sposoby przeciwdziałania tym zagrożeniom.

Programy i kampanie społeczne

Na terenie kraju realizowane są programy i kampanie społeczne, których odbiorcami są dzieci i młodzież oraz osoby dorosłe odpowiedzialne za ich wychowanie i kształcenie. Nadrzędnym celem tych działań jest zapewnienie dzieciom i młodzieży bezpieczeństwa zarówno w przestrzeni realnej jak i w cyberprzestrzeni.

Do najbardziej znanych programów należą: Rządowy program ograniczania przestępczości i aspołecznych zachowań „Razem bezpieczniej” (2006) oraz Rządowy program „Bezpieczna i przyjazna szkoła” (2014). Programy te skorelowane są z innymi rządowymi programami mającymi na celu realizowanie szeroko pojętej profilaktyki. W ramach programu „Razem bezpieczniej” co roku organizowane są liczne akcje z udziałem policji, natomiast realizatorzy programu „Bezpieczna i przyjazna szkoła” mają na celu przede wszystkim wzmacnianie bezpieczeństwa w szkołach i placówkach oświatowych.

Od 2002 roku problematyką bezpieczeństwa dzieci i młodzieży w Internecie zajmuje się na terenie kraju Fundacja Dzieci Niczyje, prowadząc kompleksowe działania badawcze, edukacyjne, medialne oraz pomocowe. Wśród najbardziej znanych projektów (kampanii) tej fundacji znajdują się:

- Helpline.org.pl – projekt ten realizowany wspólnie z Fundacją Orange jest współfinansowany przez Komisję Europejską w ramach kampanii Safer Internet. Powstał w 2007 roku a jego celem jest niesienie pomocy dzieciom i młodzieży w sytuacjach zagrożenia bezpieczeństwa w Internecie. Skierowany jest zarówno do młodych użytkowników Internetu, jak i do ich rodziców oraz osób, które w swojej pracy zawodowej spotykają się z takimi wła-

śnie problemami (nauczycieli, policji, kuratorów, pracowników socjalnych, pedagogów i psychologów). Zespół projektu podejmuje również prace na rzecz zmian systemowych, które pozwolą skutecznie chronić dzieci i młodzież przed technologicznymi zagrożeniami (Helpline.org.pl).

- Stop cyberprzemocy – to kolejny projekt społeczny realizowany od 2008 roku w ramach kampanii „Dziecko w Sieci”. Ideą przewodnią jest organizowanie działań medialnych i edukacyjnych podnoszących problem cyberprzemocy. Kampania została poprzedzona badaniami skali tego zjawiska na terenie kraju oraz analizą przypadków zgłaszanych do Helpline.org.pl. W ramach projektu powstały liczne materiały edukacyjne: filmy, scenariusze, quizy, które są niezwykle cenną pomocą dla nauczycieli zainteresowanych profilaktyką cyberprzemocy (Stop cyberprzemocy).
- Problem cyberprzemocy i innych zagrożeń internetowych został zauważony dopiero kilka lat temu. Na szczęście, dość szybko uznano je za poważną kwestię społeczną i przeciwdziałanie im jest coraz częściej komponentem programów i kampanii profilaktycznych poświęconych bezpieczeństwu dzieci i młodzieży w przestrzeni wirtualnej. Tworzone są również serwisy internetowe zajmujące się tą problematyką. Można w nich znaleźć wskazówki dotyczące bezpiecznego korzystania z Internetu, przeznaczone dla dzieci, młodzieży i dorosłych.

Działalność profilaktyczna NASK i mediów

Nieocenioną rolę w działaniach profilaktycznych pełni NASK – Naukowa i Akademicka Sieć Komputerowa (NASK), która zgodnie z ustawą z dnia 30 kwietnia 2010 r. o instytutach badawczych, obecnie funkcjonuje jako instytut badawczy. W ramach NASK działa zespół ekspertów – Dyżurnet.pl, który jest punktem kontaktowym do zgłaszania nielegalnych treści w Internecie. Ekspersi udzielają pomocy w sytuacjach naruszeń w Internecie, zajmują się też działalnością informacyjną i edukacyjną, skierowaną do różnych grup użytkowników (Dyżurnet.pl).

Od 1999 roku NASK we współpracy z Fundacją Dzieci Niczyje i Fundacją Orange realizuje unijny projekt Saferinternet.pl. (Polskie Centrum Programu Safer Internet). Jego celem jest promocja bezpiecznego korzystania z nowych technologii i Internetu wśród dzieci i młodzieży. W ramach kampanii prowadzone są również działania na rzecz zwalczania nielegalnych treści i spamu w Internecie. Priorytetem programu na lata 2009-2013 było zwalczanie cyberprzemocy i uwodzenia dzieci w Internecie.

Od 2005 roku, w ramach projektu Saferinternet.pl, z inicjatywy Komisji Europejskiej, NASK i jego partnerzy: FDN i Fundacja Orange organizują co roku Dzień Bezpiecznego Internetu: DBI, który ma na celu inicjowanie i propagowanie działań na rzecz

bezpiecznego dostępu dzieci i młodzieży do zasobów internetowych. Podczas obchodów DBI organizatorzy zachęcają szkoły, organizacje pozarządowe, firmy i osoby prywatne do wspierania tego przedsięwzięcia przez organizację lokalnych inicjatyw na rzecz bezpieczeństwa młodych internautów, m.in. takich jak: zajęcia edukacyjne, happeningi, gazetki szkolne, kampanie informacyjne, konkursy (Polskie Centrum Programu Safer Internet: DBI).

W uświadamianie społeczeństwu niebezpieczeństw związanych z nieodpowiedzialnym korzystaniem z zasobów internetowych, zwłaszcza przez dzieci i młodzież, angażują się również media. Akcja prowadzona w 2004 roku pod hasłem „Nigdy nie wiadomo, kto jest po drugiej stronie” to pierwszy projekt tego typu, zrealizowany w ramach kampanii „Dziecko w Sieci”. Głównym przesłaniem spotu było podjęcie społecznej debaty związanej z problemem uwodzenia dzieci w Internecie (Kampanie społeczne.pl).

W drugim etapie akcji, w 2005 roku, stworzono edukacyjny projekt dla dzieci i młodzieży WWW. Sieciaki.pl (Poznaj Bezpieczny Internet Sieciaki.pl) oraz uruchomiono punkt kontaktowy do zgłaszania nielegalnych treści w Internecie – Hotline, pełna nazwa brzmi: NIFC Hotline Polska (NIFC jest skrótem od *National Initiative for Children*). Polski Hotline był pierwszą tego typu inicjatywą wśród nowych państw członkowskich Unii Europejskiej.

Wśród najnowszych przedsięwzięć wymienionych instytucji i organizacji znajdują się m.in. takie kampanie medialne jak: „Myślę więc nie ślę”, „Pomyśl, zanim wrzucisz”, „Zakup kontrolow@ny”, „Baw się w Sieci – BEZPIECZNIE” oraz akcja medialna „W którym świecie żyjesz?” (Polskie Centrum Programu Safer Internet: Kampanie medialne).

Wyniki prowadzonych działań wskazują, że w rozmowach z młodymi użytkownikami Internetu warto, oprócz zagadnień dotyczących zagrożeń, podkreślać korzyści oferowane przez nowoczesne technologie cyfrowe. Ważne jest również wyposażenie dzieci i młodzieży w wiedzę na temat bezpieczeństwa i sposobów obrony przed zagrożeniami, zwłaszcza przed przemocą elektroniczną i niebezpiecznymi treściami.

Programy zabezpieczające

Na polskim rynku dostępnych jest wiele programów do kontroli rodzicielskiej umożliwiających filtrowanie nielegalnych i szkodliwych treści w Internecie (Dziennik Internautów: Dziecko w sieci – jak uniknąć czyhających zagrożeń?). Należą do nich m.in. takie programy jak: Benjamin, Naomi, Ochroniacz, Visikid, WebControl, Norton Online Family, BelferCommander, Motyl, Opiekun Dziecka w Internecie, Strażnik Ucznia czy Wizualny Nadzór. Są to aplikacje umożliwiające rodzicom oraz innym osobom dorosłym np. nauczycielom kontrolowanie poczynań dzieci i młodzieży podczas codziennej pracy i rozrywki przy komputerze. Oferują one:

- blokowanie niepożądanych stron, stworzenie tzw. Czarnej Listy,
- możliwość ustawienia limitu czasu na korzystanie z Internetu,
- stworzenie tzw. Białej Listy czyli listy stron dozwolonych,
- blokowanie komunikatorów,
- blokowanie plików wykonywalnych EXE i plików MP3, które często są nośnikiem niewłaściwych treści,
- blokowanie wyszukiwarki grafiki,
- blokowanie pobierania dokumentów,
- blokowanie list dyskusyjnych,
- blokowanie dostępu do poczty elektronicznej,
- blokowanie bramek SMS,
- kontrolę odwiedzanych serwisów.

Wymienione programy służą ochronie dzieci i młodzieży przed zagrożeniami świata wirtualnego. Większość pakietów bezpieczeństwa (programy i systemy antywirusowe oraz programy Anti-Malware) także posiada funkcję kontroli rodzicielskiej, która spełnia podobne zadania jak w programach specjalistycznych.

W kwestii bezpieczeństwa młodych użytkowników Internetu wiele mogą również uczynić producenci sprzętu elektronicznego i oprogramowania, a także dostawcy usług internetowych. Filtrowanie treści na poziomie sieci dostępowej realizowane przez dostawców, to według ekspertów, jeden z najskuteczniejszych sposobów ochrony. Warto jednak pamiętać, że poza nakładami finansowymi taka realizacja wymaga również odpowiednich uregulowań prawnych (Raport: Bezpieczeństwo dzieci korzystających z Internetu). Dlatego też, należy pamiętać, że filtry i programy, choćby najbardziej nowoczesne i skuteczne, są tylko narzędziami i nie zastąpią edukacji w szkole czy wychowania w rodzinie.

Edukacja medialna

Zagadnieniami edukacji medialnej i mediów (*media literacy*), wskazując jednocześnie na odpowiedzialne wykorzystanie technologii informacyjnej w procesie dydaktycznym, zajmują się na gruncie polskiej nauki m.in. B. Siemienicki (2002), M. Tanaś (1999), J. Morbitzer (2007), J. Bednarek (2014), S. Juszczyk (2000). Autorzy analizują m.in. wpływ przekazów medialnych na proces kształtowania postaw i świata wartości dzieci i młodzieży i wskazują na konieczność ochrony młodego pokolenia przed zagrożeniami napływającymi z przestrzeni wirtualnej.

Wymienieni autorzy, podejmując tematykę związaną z funkcjonowaniem człowieka w świecie mediów cyfrowych zauważają, że stanowią one dla każdego z nas wielkie wyzwanie, któremu jesteśmy w stanie sprostać. Należy jednak jak najszybciej podjąć działania mające na celu kształtowanie nowych kompetencji z zakresu ICT wśród rodziców, nauczycieli, pedagogów i innych osób zajmujących

się wychowaniem dzieci i młodzieży, tak by mogli oni przygotować młode pokolenie do świadomego, bezpiecznego i odpowiedzialnego korzystania z możliwości, jakie oferuje cyberprzestrzeń i świat wirtualny.

Edukacja medialna prowadzona na szeroką skalę przez osoby dorosłe w stosunku do dzieci i młodzieży jest najlepszym sposobem zapobiegania nieszczęściom. Współczesne przemiany społeczne i gospodarcze nieustannie poszerzają zakres obiektywnie istniejących oraz postrzeganych subiektywnie zadań i potrzeb edukacyjnych (Szymański 2013). Jedną z tych potrzeb staje się zapewnienie bezpieczeństwa młodym użytkownikom Internetu. Jest to tym bardziej ważne w sytuacji braku prawnych rozwiązań radzenia sobie z zagrożeniami cyberprzestrzeni.

Media niewątpliwie mają ogromny wpływ na rzeczywistość społeczną, a przez wielu z nas postrzegane są nie tylko jako źródło informacji ale również jako źródło różnorodnych zagrożeń. Tymczasem edukacja medialna¹ powinna służyć temu, aby zmienić ten pogląd. Jej zadaniem jest kształcenie postawy świadomego odbiorcy mediów: aktywnego (poszukującego prawdy o świecie), selektywnego (potrafiącego wybierać) i krytycznego (niedowierzącego i sprawdzającego wiarygodność przekazu w różnych źródłach). Bowiern, jak podkreśla C. Guerreschi (2005), niezmiernie ważne jest, aby wraz z nabywaniem kompetencji technicznych równocześnie rozwijała się umiejętność odpowiedzialnego korzystania z zasobów sieci.

Media literacy odnosi się zatem do zdolności krytycznej oceny danych przez człowieka, odbiorcę mediów, który czyta, analizuje i interpretuje wiadomości, niezależnie od tego, czy robi to dla rozrywki czy też w celach edukacyjnych (Marczuk, Kucała 2014). Ponadto, jak zauważa L. Zakrzewski (2014), warunkiem osiągnięcia sukcesu w społeczeństwie wiedzy jest umiejętność korzystania z nowoczesnych technologii, która umożliwia bycie nie tylko odbiorcą ale także aktywnym twórcą komunikatów medialnych – kreatorem samego siebie.

Wychowanie w rodzinie i w szkole

Bezpieczeństwo można oczywiście podnieść wprowadzając kodeksy postępowania, moderując witryny i portale, współpracując z policją. Najwięcej jednak mogą w tym zakresie uczynić zaangażowani w wychowanie młodego pokolenia rodzice i nauczyciele. Nie muszą być ekspertami od Internetu czy spraw technicznych. Wystarczy, że będą towarzyszyć dziecku w poznawaniu tajemnic sieci, rozmawiać z nim o jego aktywności *online*, uczyć rozumnej i bezpiecznej komunikacji, asertywności, podkreślając jednocześnie, jak ważne jest poszanowanie praw innych osób.

Wychowanie w rodzinie i w szkole powinno

¹ Nazwa pedagogicznej specjalności akademickiej i międzyprzedmiotowej ścieżki edukacyjnej w polskim szkolnictwie, wprowadzonej reformą rządową z 1999.

zawierać wskazane elementy edukacji medialnej. Dzieciom, od wczesnych lat ich życia, należy wpajać zasady, które umożliwią im prawidłowe i bezpieczne funkcjonowanie w roli użytkownika technologii cyfrowych. Najmłodszy powinni np. wiedzieć, że osoby poznane w sieci, nie zawsze są tymi, za kogo się podają. Dlatego w żadnym wypadku nie powinny udostępniać w Internecie informacji o sobie ani też swoich zdjęć, numeru telefonu, miejsca zamieszkania czy adresu e-mail.

Należy też zwracać uwagę na zainteresowania dzieci w zakresie gier komputerowych i pomagać w wyborze tych, które nie zagrażają rozwojowi psychofizycznemu młodej jednostki. Obecnie większość państw europejskich stosuje system Pegi (PEGI: Pan-European Game Information), który klasyfikuje gry ze względu na minimalny wiek odbiorcy oraz wskazuje na rodzaj treści zawartych w grze. Ustanowienie systemu Pegi nie oznacza jednak, że sprzedawcy konsekwentnie przestrzegają zawartych w nim zasad. Czujnością i przezornością w tym zakresie muszą się wykazać właśnie opiekunowie dorastającej młodzieży.

Dorośli, w procesie wychowania dzieci i młodzieży, powinni przede wszystkim pamiętać, że Internet stał się dla ludzkości źródłem wielu pozytywnych zastosowań, ale w tym samym czasie stał się również niebezpiecznym środowiskiem funkcjonowania młodych jednostek ludzkich.

Podsumowanie i wnioski

Ze względu na silną więź między człowiekiem a mediami cyfrowymi, umiejętność korzystania z nich jest coraz częściej postrzegana jako umiejętność życiowa, niezbędna do tego aby pracować, uczyć się i bawić. Korzystanie z nowoczesnych technologii wiąże się jednak nie tylko z korzyściami, ale również z niebezpieczeństwami. Szczególnie narażone na zagrożenia cyberprzestrzeni są młode jednostki ludzkie.

Poziom bezpieczeństwa dzieci i młodzieży w przestrzeni wirtualnej zależy w szczególności od wiedzy i umiejętności dorosłych, którzy będą znali odpowiedzi na trudne pytania, stawiane im przez najmłodszych, a także będą gotowi podjąć właściwe działania w sytuacji zagrożenia. Dlatego też dorośli, rodzice i wychowawcy dorastającej młodzieży, mając na względzie bezpieczeństwo swoich pociech powinni jak najszybciej nabyć kompetencji w zakresie korzystania z nowoczesnych technologii, aby móc skutecznie przeciwdziałać i radzić sobie z zagrożeniami cyberprzestrzeni.

Nieocenioną rolę w podnoszeniu poziomu kompetencji związanych z użytkowaniem nowoczesnych technologii cyfrowych pełnią działania profilaktyczne prowadzone na szeroką skalę, programy i kampanie społeczne, edukacja w zakresie nowych technologii oraz wychowanie w rodzinie i w szkole.

Literatura:

1. Bednarek J. (2014), *Wprowadzenie*, W: J. Bednarek (red.), *Człowiek w obliczu szans cyberprzestrzeni i świata wirtualnego*. Difin SA, Warszawa, s. 9-12.
2. Dyżurnet.pl, <https://dyzurnet.pl>, (dostęp: 12.05.2015).
3. Dziecko w Sieci, www.dzieckowsieci.pl, (dostęp: 12.05.2015).
4. Dziennik Internautów: Dziecko w sieci – jak uniknąć czyhających zagrożeń?, <http://di.com.pl/dziecko-w-sieci-jak-uniknac-czyhajacych-zagrozen-25048>, (dostęp: 12.05.2015).
5. Guerreschi C. (2005), *Nowe uzależnienia*. Salwator, Kraków.
6. Helpline.org.pl, <http://fdn.pl/helplineorgpl>, (dostęp: 12.05.2015).
7. Juszczak S. (2000), *Komunikacja interakcyjna człowieka z komputerem*. Wydawnictwo Impuls, Kraków.
8. Kampaniespoleczne.pl, Nigdy nie wiadomo, kto jest po drugiej stronie, http://www.kampaniespoleczne.pl/kampanie,211,nigdy_nie_wiadomo_kto_jest_po_drugiej_stronie, (dostęp: 12.05.2015).
9. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Tekst uchwalony w dniu 2 kwietnia 1997 r. przez Zgromadzenie Narodowe, Dz.U. 1997, Nr 78, poz. 483.
10. Marczuk D., Kucała K. (2014), *Wolność słowa w świecie wirtualnym – wartość nadużywana* W: J. Bednarek, A. Andrzejewska (red.), *Zagrożenia cyberprzestrzeni i świata wirtualnego*. Difin SA, Warszawa, s. 140-159.
11. Marczuk D.K. (2015), Wypowiedź prasowa: Młodych z sieci wyciąganie, Tygodnik Siedlecki Nr 16, 26.04.2015, s. 9.
12. Michalak M. (2015), List Rzecznika Praw Dziecka do organizatorów Kampanii „Cyberprzemoc – nie jesteś sam!”, 10.04.2015, Siedlce.
13. Morbitzer J. (2007), *Edukacja wspierana komputerowo a humanistyczne wartości pedagogiki*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Kraków.
14. NASK, <http://www.nask.pl>, (dostęp: 12.05.2015).
15. PEGI: Pan-European Game Information, <http://www.pegi.info/pl/index/id/369>, (dostęp: 02.05.2015).
16. Polskie Centrum Programu Safer Internet: DBI, <http://www.saferinternet.pl/pl/dzien-bezpiecznego-internetu>, (dostęp: 12.05.2015).
17. Polskie Centrum Programu Safer Internet, <http://saferinternet.pl/pl>, (dostęp: 12.05.2015).
18. Polskie Centrum Programu Safer Internet: Kampanie medialne, <http://saferinternet.pl/pl/kampanie-medialne> (dostęp: 12.05.2015).
19. Poznaj Bezpieczny Internet: Sieciaki.pl, <http://www.sieciaki.pl>, (dostęp: 12.05.2015).
20. Raport: Bezpieczeństwo dzieci korzystających z Internetu, sporządzony przez FDN na zlecenie Telekomunikacji Polskiej, we współpracy z ekspertami z: Interactive Advertising Bureau Polska, Agencji Interaktywnej Digital One, Dyżurnet.pl, Bebo.com, http://www.olsztyn.eu/fileadmin/katalogi_wydzialowe/edukacja/przeciwAgresji/cyberprzemoc/Raport_Bezpieczenstwo_dzieci_korzystajac_ch_z_Internetu.pdf (dostęp: 02.05.2015).
21. Rządowy program „Bezpieczna i przyjazna szkoła” (2014), <http://men.gov.pl/pl/zwiekszenie-szans/bezpieczna-i-przyjazna-szkola/bezpieczna-i-przyjazna-szkola-informacje-o-programie>, (dostęp: 12.05.2015).
22. Rządowy program ograniczania przestępczości i aspołecznych zachowań „Razem bezpieczniej” (2006), <http://razembezpieczniej.msw.gov.pl/>, (dostęp: 12.05.2015).
23. Rzecznik Praw Dziecka, *Prawa dziecka*, <http://brpd.gov.pl/prawa-dziecka> (dostęp: 05.05.2015).
24. Siemienicki B. (2002), *Technologia informacyjna w polskiej edukacji*. Wydawnictwo A. Marszałek, Toruń.
25. Stop cyberprzemocy, <http://fdn.pl/kampanie-spoleczne-stop-cyberprzemocy>, (dostęp: 12.05.2015).
26. Szymański M.J. (2013), *Socjologia edukacji. Zarys problematyki*. Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków.
27. Tanaś M. (1999), *Cywilizacja globalna, społeczeństwo informacyjne a kształcenie*. „Kultura i Edukacja”, nr 1, s. 87-111.
28. Zakrzewski L. (2014), *Edukacja i nowoczesne technologie w społeczeństwie wiedzy*, W: J. Bednarek (red.), *Człowiek w obliczu szans cyberprzestrzeni i świata wirtualnego*. Difin SA, Warszawa, s. 110-132.
29. Zięba R. (1999), *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego: koncepcje-struktury-funkcjonowanie*. „Scholar”, Warszawa.